

व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षण २०७५

संक्षिप्त नतिजा

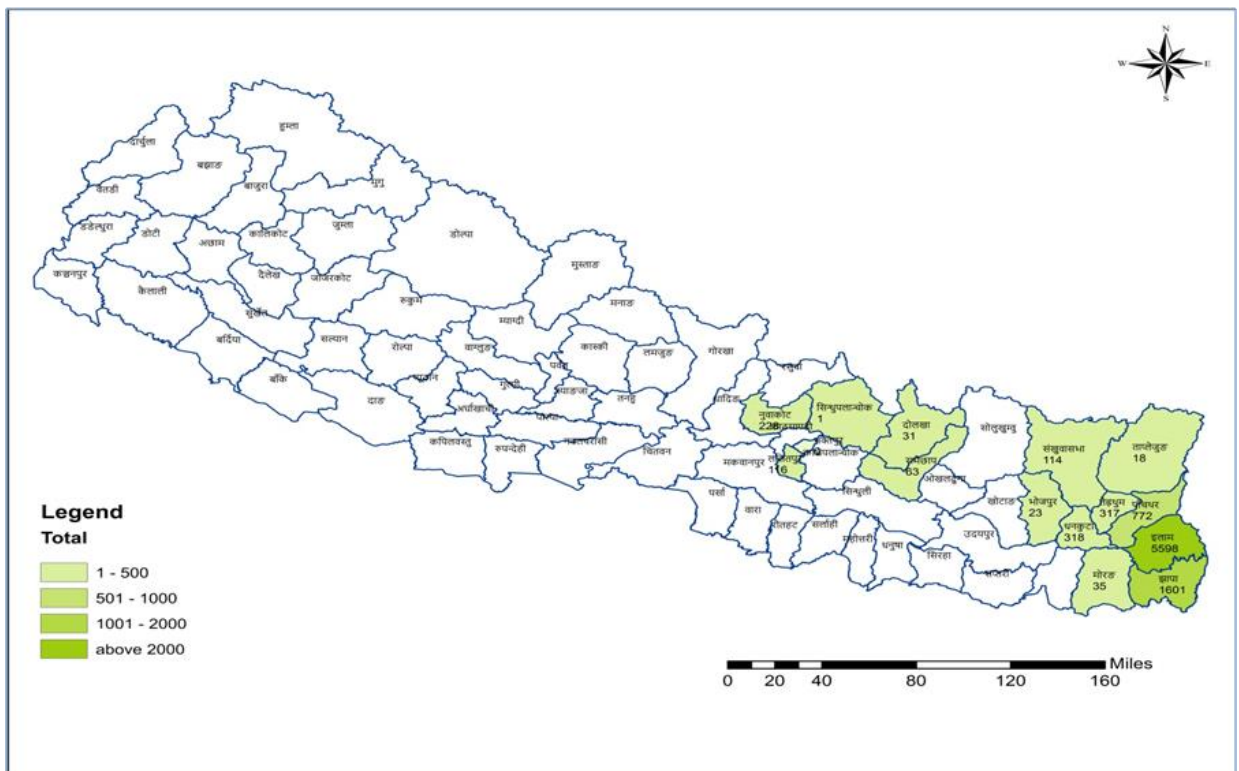

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोग
केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
थापाथली, काठमाण्डौ

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्ड
केन्द्रीय कार्यालय
नयाँ बानेश्वर, काठमाण्डौ

नेपालमा व्यावसायिक चिया खेती गरिएका जिल्लाहरू

व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षण २०७५

१. परिचय

नेपालमा चियाको उत्पादन तथा प्रयोग निकै अघिदेखि नै हुँदै आएको पाइन्छ। सवैभन्दा पहिला वि.सं. १९२० मा तत्कालीन प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणाले चीन भ्रमणबाट फर्कँदा तत्कालीन चिनिया सम्राटबाट चियाको वीउ उपहारस्वरूप लिई नेपालमा भित्र्याएको इतिहास पाइन्छ। त्यसै समयमा, ब्रिटिस सरकारको इष्ट इन्डिया कम्पनीमार्फत दार्जिलिङको घेरै पहाडी भूभागहरूमा चिया खेती सुरु भै सकेको देखिन्छ। त्यसको केही समयपश्चात् पूर्वी पहाडमा इलाम टी इस्टेट स्थापना गर्दै नेपालको पहाडी भूभाग इलाम, पाँचथर, ताप्लेजुङ्ग र धनकुटामा चिया खेती सुरु भएको देखिन्छ। गजराज सिंह थापाले इलाममा चिया रोपेर खेतीको सुरुवात गरेको इतिहास पनि रहेको छ। उक्त दशकमा दार्जिलिङको चियाले विश्वबजारमा राम्रो स्थान पाइसकेको थियो भने नेपाली चियाको विकास सन्तोषजनक थिएन। यद्यपि भ्नापाको बुधकरण चिया बगानजस्ता निजीस्तरका चिया बगान स्थापना भै व्यावसायिक चिया खेती प्रवेश गरिसकेको थियो। लामो समयपश्चात् नेपाली चिया उत्पादन तथा प्रबर्धनकोलागि सरकारीस्तरमा वि.सं.२०२३ असोज २३ गते नेपाल चिया विकास निगमको स्थापना भै चियाखेतीलाई व्यावसायिक बनाउन केही उल्लेख्य पहलहरू भएको पाइन्छ। यसैगरी वि.सं. २०३९ मा तत्कालीन राजा वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको शासनकालमा नेपाल सरकारले पूर्वाञ्चलका ५ जिल्ला (भ्नापा, धनकुटा, तेह्रथुम, पाँचथर र इलाम) लाई चिया क्षेत्र घोषणा गरी चियाखेतीको समग्र विकासलाई महत्व दिएको पाइन्छ। तत्पश्चात् व्यावसायिक तथा गुणस्तरीय चिया उत्पादन गरी विभिन्न देशहरूमा निर्यात गर्दै यस क्षेत्रले नेपालको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ। मूलतः सी.टी.सी, अर्थोडक्स र ग्रिन टी नेपालका मुख्य उत्पादित चियाहरू हुन। यस क्षेत्रमा नीति निर्माण गर्दै प्राविधिक एवं व्यवस्थापकीय सहयोग गर्ने उद्देश्यका साथ अफबढी व्यापक र व्यावसायिक बनाउन वि.सं. २०५० जेष्ठ २० गते राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्ड ऐन २०४९ मार्फत् राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्डको स्थापना भएको पाइन्छ।

चिया खेतीको विस्तारसँगै यससम्बन्धी तथ्याङ्कको महत्व पनि दिनानुदिन बढ्दै गएको छ। तसर्थ, चिया सम्बन्धी सूचनाको आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी नेपाल सरकार केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्डको सहकार्यमा नेपाल भर व्यावसायिकरूपमा चिया खेती गर्ने कृषक/व्यवसायीहरूको आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षण गरी नतिजा प्रकासन हुन गैरहेको छ। सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू यस व्यवसायको विकासका लागि आवश्यक नीति निर्माण तथा योजना तर्जुमा र अनुगमन एवं मूल्यांकन गर्न उपयोगी हुनाका साथै अनुसन्धानकर्ता, व्यवसायी, आयात निर्यातकर्ता, विद्यार्थी र यस क्षेत्रमा चासो राख्ने अन्य सबै सरोकारवाला व्यक्तिहरूलाई पनि महत्वपूर्ण हुने विश्वास लिइएको छ।

२. उद्देश्य

- क) नेपालमा व्यावसायिक चिया खेती गर्ने व्यावसायीहरूको संख्या एकिकन गर्ने।
- ख) चिया खेतीको अवस्थिति, क्षेत्रफल, हरियो पत्ति उत्पादन परिमाण तथा मूल्य बारेमा तथ्याङ्कीय सूचना उपलब्ध गराउने।
- ग) चियाको प्रकार सहित उत्पादन परिमाण तथा मूल्य बारेमा सूचना उपलब्ध गराउने।
- घ) यस क्षेत्रमा रोजगारीको स्थितिको बारेमा तथ्याङ्कीय सूचना उपलब्ध गराउने।

- ड) राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा चिया खेतीले पुऱ्याएको योगदानको अनुमानका लागि आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने
- च) यस क्षेत्रमा संलग्न व्यवसायीहरूको ऋणको पहुँच, तालिम तथा व्यवसायीहरूको सरकारसँगको अपेक्षा आदि विविध सूचना उपलब्ध गराउने ।
- छ) तथ्यमा आधारित नीति निर्माण, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र अध्ययन/अनुसन्धान गर्न योजनाविद्, नीति निर्माणकर्ता, प्राध्यापक, अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थी तथा सरोकारवालाहरूलाई चिया खेतीसम्बन्धी तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने ।

३. परिभाषा तथा सर्वेक्षण विधि

३.१ व्यावसायिक चिया खेतीको परिभाषा

व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षण २०७५ प्रयोजनको लागि व्यावसायिक चिया खेती भन्नाले अर्थोपार्जनका उदेश्यले पहाडी तथा हिमाली जिल्लामा कम्तीमा १ रोपनी र तराईका जिल्लामा कम्तीमा १ कठ्ठा १० धुर क्षेत्रफलमा हरियो चिया पत्ति उत्पादन गरी बिक्री वितरण गर्ने कार्यलाई जनाउँदछ ।

३.२ अध्ययनको दायरा तथा क्षेत्र

यस सर्वेक्षणमा नेपालभित्र व्यावसायिक चिया खेती गर्ने व्यवसायीहरूको जम्मा संख्या, चिया खेती गरिएको क्षेत्रफल तथा उत्पादन, बिक्री मूल्य, रोजगारी आदि समेटिएको छ ।

३.३ सर्वेक्षण विधि

व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षण छनौट विधिबाट गरिएको छ । पहिलो चरणमा, प्रत्येक जिल्लामा रहेका व्यावसायिक चिया खेती व्यवसायी/कृषक परिवारको नामनामेसी साथै तिनले गरेको चिया खेतीको क्षेत्रफल तथा उत्पादनसम्बन्धी विवरण संकलन गरी जिल्लाअनुसारको सूची तयार पारिएको थियो । दोस्रो चरणमा, त्यसै सूचीबाट वैज्ञानिक छनौट विधि प्रयोग गरि जिल्लाअनुसार आवश्यक संख्यामा व्यवसायी/कृषक छानि, छानिएका व्यवसायी/कृषकहरूसंग प्रत्यक्ष अन्तरवार्ताको माध्यमबाट प्रश्नावली भरी विस्तृत विवरण संकलन गरिएको थियो ।

३.४ सन्दर्भ अवधि

व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षण २०७५ को लागि सन्दर्भ वर्ष भन्नाले मिति २०७४ वैशाख १ देखि २०७४ चैत्र मसान्त सम्म वा गत सिजनलाई मानिएको छ ।

४. संक्षिप्त नतिजा

- देशका ७७ जिल्लाहरू मध्ये १४ जिल्लामा मात्र व्यावसायिकरूपले चिया खेती गरेको पाईएको छ ।
- ती १४ जिल्लामा ९ हजार २ सय ३६ कृषक/व्यवसायीहरूले व्यावसायिक चिया खेती गरेको देखिन्छ । जसमध्ये ९ हजार १ सय २७ (९८.८%) ले व्यक्तिगतरूपमा र १०८ (१.२%) ले संस्थागतरूपमा चिया खेती गरेको देखिन्छ ।
- जिल्लाअनुसार व्यावसायिकरूपले चिया खेती गर्ने व्यवसायीहरूको संख्या, क्षेत्रफल, उत्पादन र बोट संख्या निम्नानुसार रहेको छ ।

जिल्ला	संख्या		जम्मा	क्षेत्रफल (हे.)	हरियो पत्ति उत्पादन (मे.टन)	बोट संख्या	
	व्यक्तिगत (साना किसान)	संस्थागत (ठूला बगान)				हरियो पत्ति उत्पादन हुने	हरियो पत्ति उत्पादन नहुने
ताप्लेजुङ्ग	17	1	18	28.31	16	69250	143500
संखुवासभा	112	2	114	80.61	58	313550	558180
भोजपुर	22	1	23	96.66	2	19900	1219300
धनकुटा	312	6	318	159.69	309	2667484	1400
तेह्रथुम	316	1	317	116.74	151	1239782	38658
पाँचथर	767	4	772	674.50	765	6682053	556000
ईलाम	5582	16	5598	3393.17	15971	40581318	1293153
भ्वापा	1532	69	1601	7195.15	82517	63548574	720000
मोरङ्ग	35	0	35	25.00	15	126150	185300
दोलखा	30	2	31	42.51	6	321320	113170
सिन्धुपाल्चोक	0	1	1	76.46	0	0	1085160
नुवाकोट	226	2	228	81.55	220	690851	314885
ललितपुर	116	0	116	38.97	44	361656	163190
रामेछाप	60	3	63	57.20	7	129240	331700

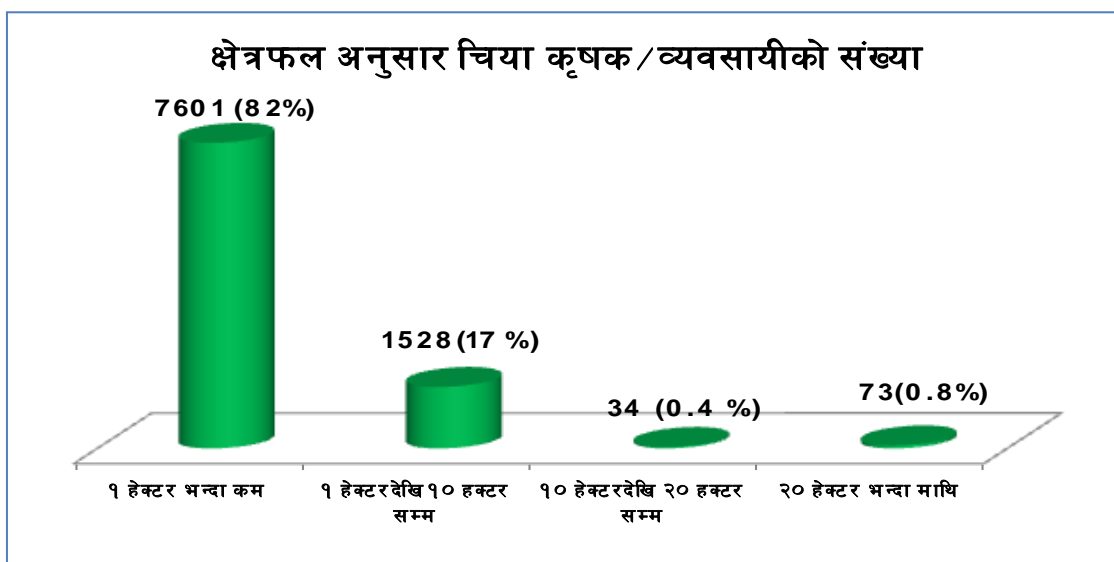
जम्मा	9127	108	9236	12067	100080	116751128	6723596
-------	------	-----	------	-------	--------	-----------	---------

- सन्दर्भ अवधिमा यी ९२३६ कृषक/व्यावसायीहरूले १२०६६.५ हेक्टरमा चिया खेती गरेको देखिन्छ । त्यसमध्ये सबैभन्दा धेरै भ्वापा जिल्लामा ७९५.१५ हेक्टरमा र सबैभन्दा कम मोरङमा २५ हेक्टरमा चिया खेती गरेको पाईएको छ ।
- सर्वेक्षणले यी कृषक/व्यावसायीहरूले १० करोड ८० हजार मे.ट. हरियो चियाको पत्ति उत्पादन गरेको देखाएको छ । त्यसमध्ये सबैभन्दा धेरै भ्वापा जिल्लामा ८ करोड २५ लाख १७ हजार मे.ट. र सबैभन्दा कम भोजपुरमा १.८ मे.ट. उत्पादन भएको देखिन्छ ।
- व्यावसायिक चिया खेती भएका प्रमुख ५ जिल्लाहरू

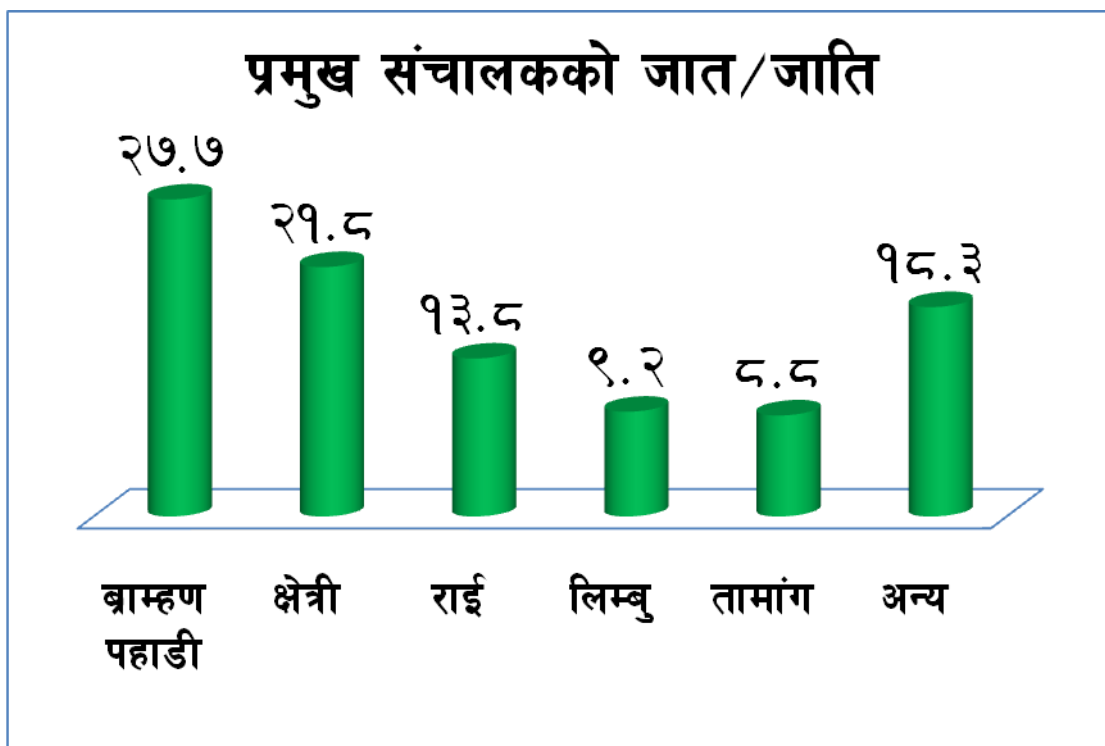
व्यावसायिक चिया खेती भएका प्रमुख ५ जिल्लाहरू

जिल्ला	चिया कृषक/बगान संख्या	प्रतिशत
इलाम	5,598	60.6
भ्वापा	1,601	17.3
पाँचथर	772	8.4
धनकुटा	318	3.4
तेह्रथुम	317	3.4
अन्य	630	6.8
जम्मा	9,236	100.0

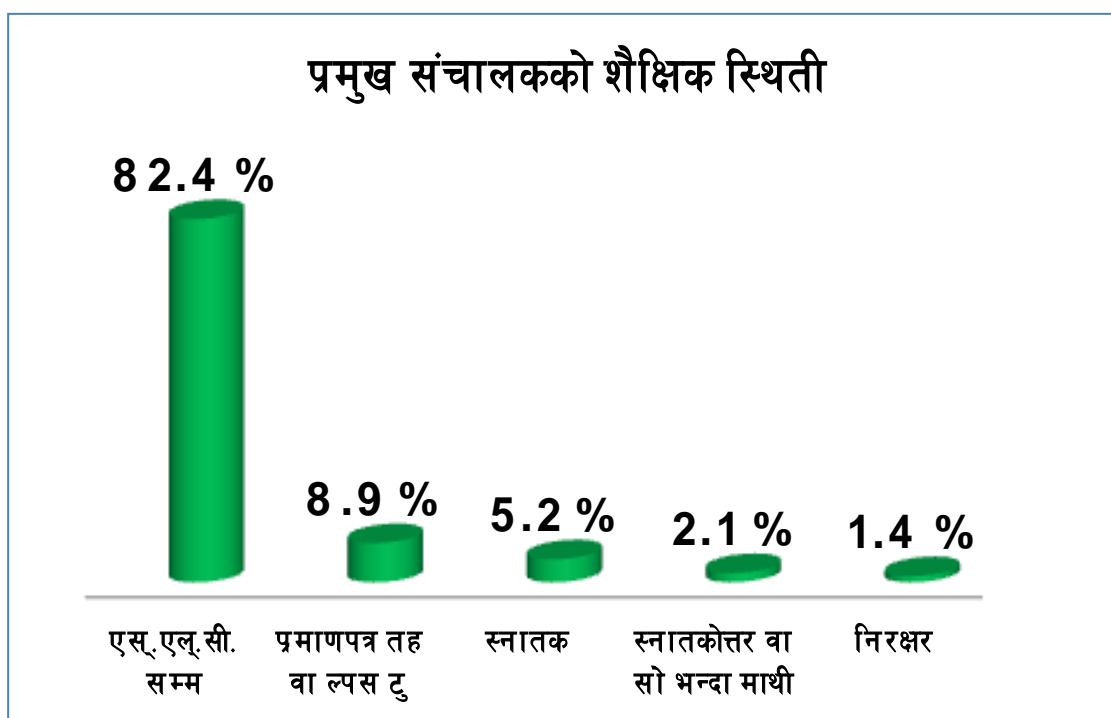
- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरूमध्ये ७६०१ (८२.३ %) ले १ हेक्टरभन्दा कममा चिया खेती गरेको देखिन्छ । त्यस्तै, १५२८ (१६.५ %) ले १ हेक्टरभन्दा बढी तर १० हेक्टरभन्दा कममा, ३४ (०.४ %) ले १० हेक्टरभन्दा बढी तर २० हेक्टरभन्दा कममा र ७३ (०.८ %) ले २० हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रफलमा चिया खेती गरेको पाईएको छ ।

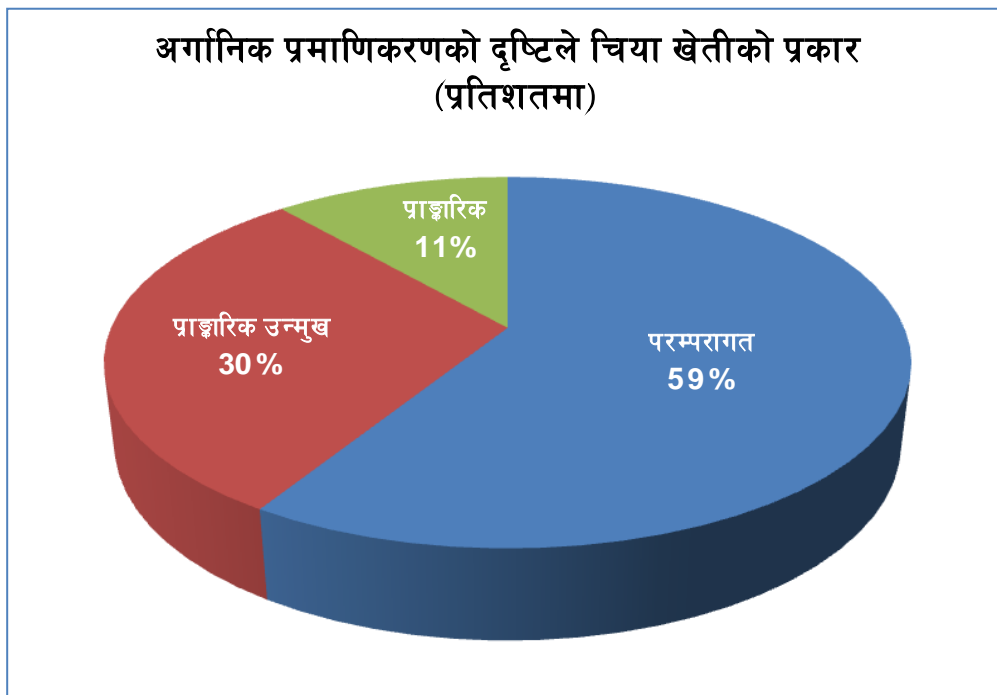
- जात/जातिअनुसार व्यावसायिक चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरूको संख्या (प्रतिशतमा)

- प्रमुख सञ्चालकहरूको शैक्षिक स्थितिअनुसार व्यावसायिक चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरूको प्रतिशत

- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरूले जम्मा जग्गी ११ हजार ४१ वटा बगानहरूमा चिया खेती गरेको देखिन्छ, भने सबैभन्दा बढी बगान इलाममा ६९९५ र सबैभन्दा कम सिन्धुपाल्चोकमा ८ वटा रहेको देखिएको छ ।
- चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरूमध्ये ५९% कृषक/व्यावसायीहरूले परम्परागत (Conventional) रूपमा ८८३८ हेक्टरमा चिया खेती गरेको देखिन्छ । त्यस्तै, ३०% कृषक/व्यावसायीहरूले प्राङ्गारिक उन्मुख (Conversion) रूपमा २१२९ हेक्टरमा र ११% ले ११०० हेक्टरमा प्राङ्गारिक (Organic) चिया खेती गरेको देखिएको छ ।

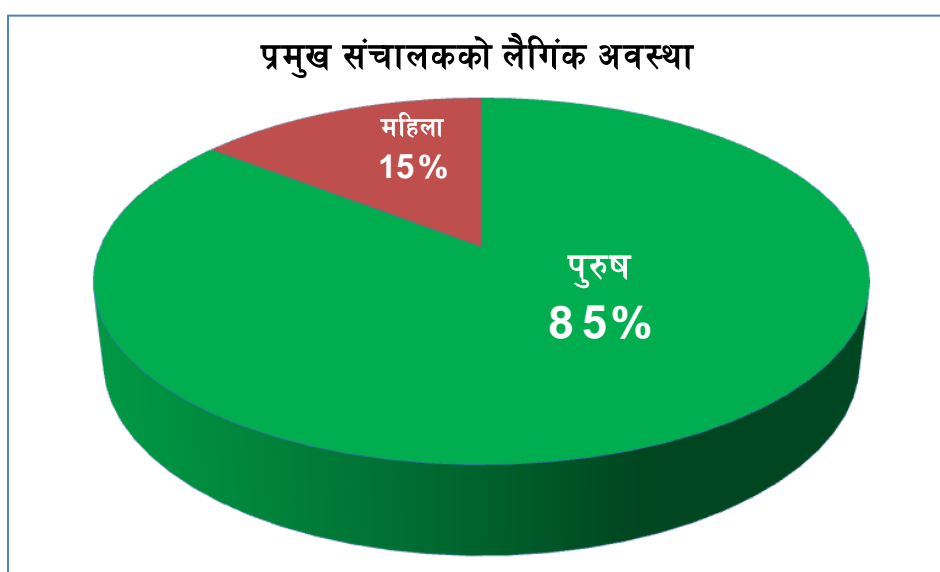
- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरूले हरियो पत्ति विक्रीबाट १ अरब ७४ करोड २२ लाख १५ हजार प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

व्यावसायिक चिया खेतीमा भएको खर्च तथा आम्दामी विवरण	
	मूल्य रु हजारमा
सालवसाली चालु खर्च	रु. 4 21260
तलव ज्यालामा भएको खर्च	रु. 1158 496
हरियो चियापत्ती विक्रीबाट प्राप्त रकम	रु. १७६६३८२

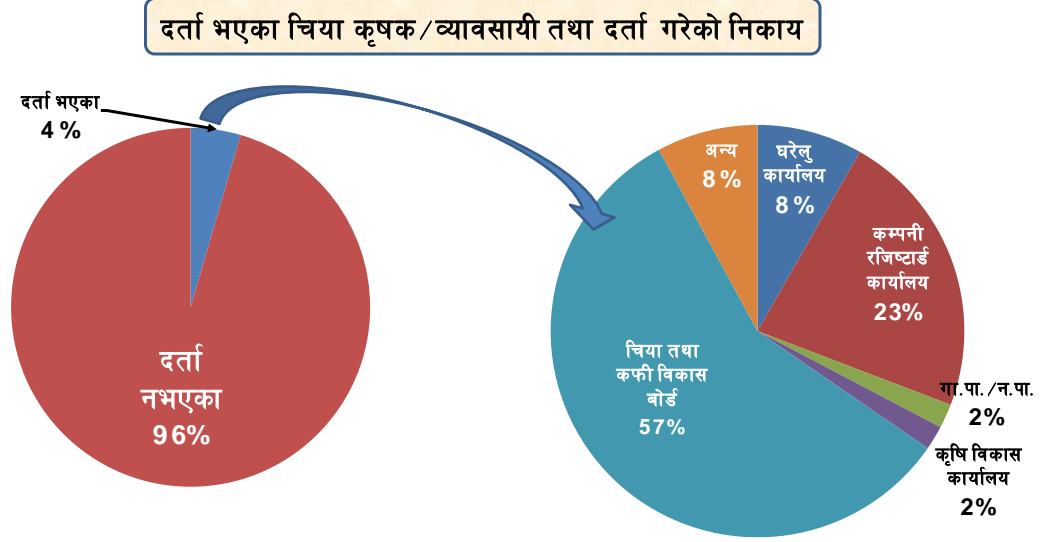
- व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षणबाट यस व्यवसायमा संलग्न संचालक/परिवारको सदस्यहरु जम्मा १८ हजार १ सय ८० जना देखिन्छ, जसमध्ये पुरुष ९ हजार ३ सय ७४ र महिला ८ हजार ८ सय ७ जना रहेको देखिन्छ ।
- व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षणबाट तलव ज्याला लिने (स्थायी कामदार) जम्मा ३ हजार २ सय ४४ जना रहेकोमा पुरुष १ हजार ९ सय १७ र महिला १ हजार ३ सय २७ जना रहेको देखिन्छ ।
- व्यावसायिक चिया खेती सर्वेक्षणबाट अस्थायी कामदार (व्यक्ति दिन) जम्मा ३० लाख ९५ हजार २ सय ८४ व्यक्ति दिन रहेकोमा ७ लाख ८६ हजार १ सय २० व्यक्ति दिन र २३ लाख ९ हजार १ सय ६४ व्यक्ति दिन रहेको देखिन्छ ।

व्यावसायिक चिया खेतीमा रोजगारीको अवस्था		
संलग्न कामदार	पुरुष / महिला	संख्या
संचालक/परिवारको सदस्य	पुरुष	9374
	महिला	8807
	जम्मा	18180
तलव ज्याला लिने कामदार (स्थायी कामदार)	पुरुष	1917
	महिला	1327
	जम्मा	3244
अस्थायी कामदार (व्यक्ति दिन)	पुरुष	786120
	महिला	2309164
	जम्मा	3095284

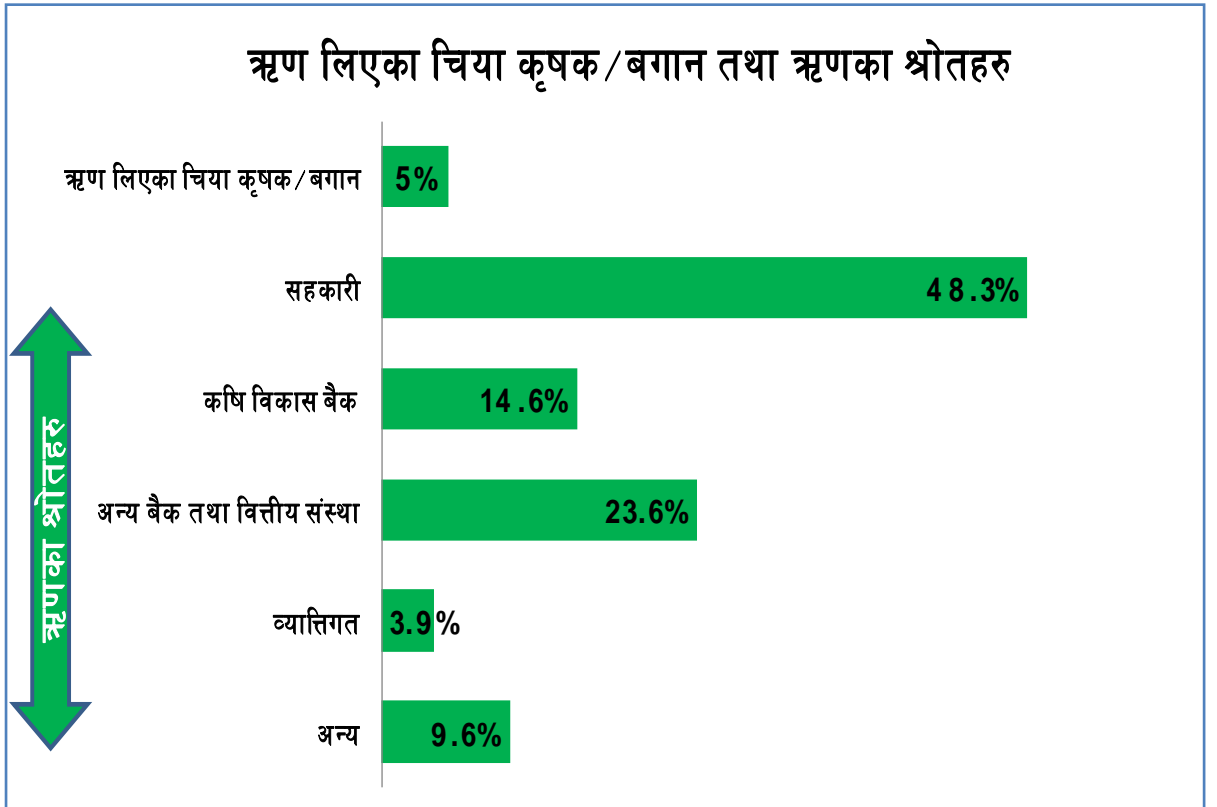
- सर्वेक्षणले चिया खेती गर्ने व्यावसायीहरुमध्ये ८५% मा प्रमुख सञ्चालक पुरुष र १५% मा महिला प्रमुख सञ्चालक रहेको देखाएको छ ।

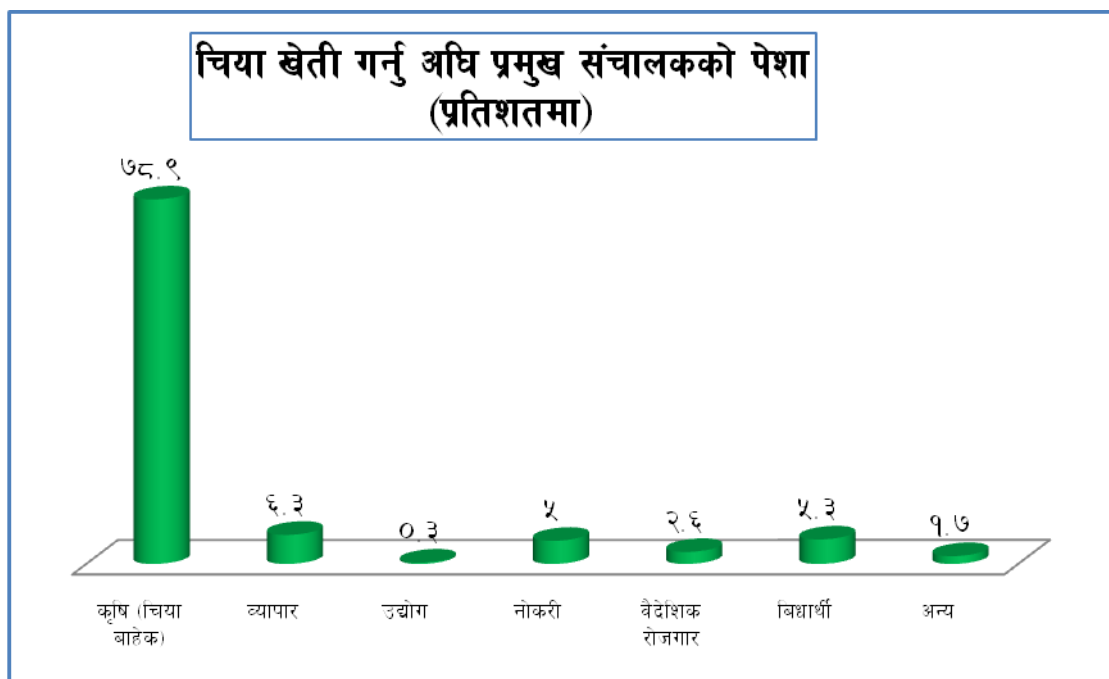
- चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरुमध्ये जम्मा ४% ले मात्र आफ्नो चिया खेती व्यवसाय दर्ता गरि संचालनमा गरेको देखिन्छ ।

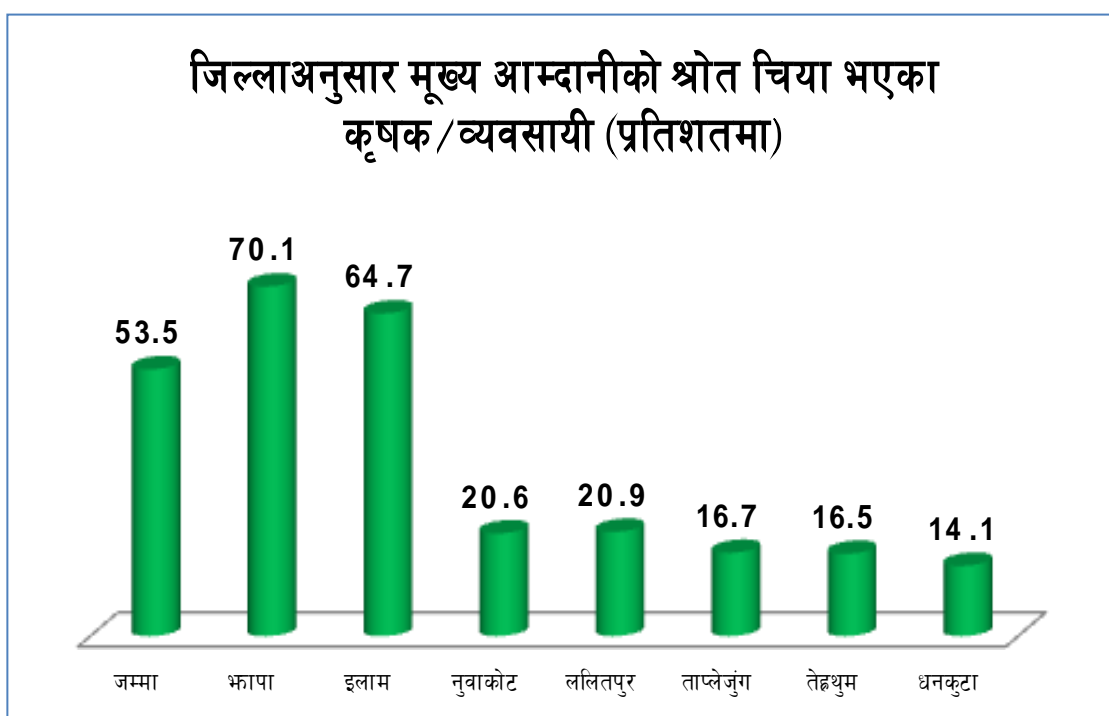
- सर्वेक्षणबाट चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरुमध्ये जम्मा ५% व्यवसायीहरुले मात्र चिया खेती व्यवसायका लागि ऋण लिएको पाईएको छ ।

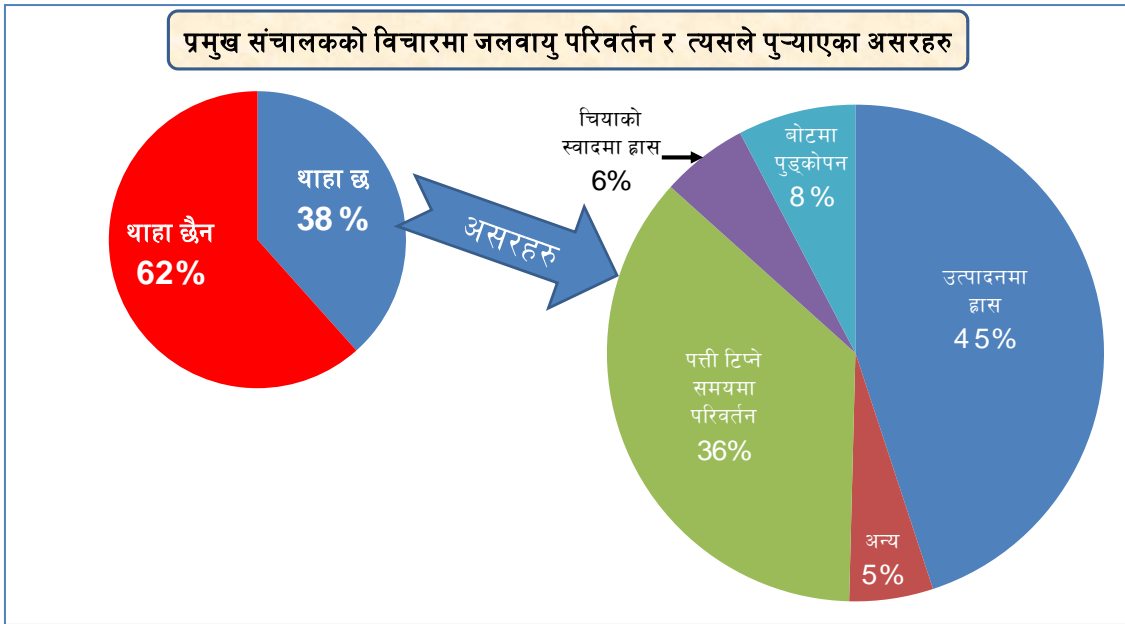
- व्यावसायिक चिया खेती गर्नु अघि ७८.९% प्रमुख सञ्चालकले आफ्नो पेशा कृषि (चिया खेती बाहेक) रहेको बताएका छन् भने , ६% ले व्यापार, ५.३% ले विद्यार्थी, ५% ले नोकरी, २.६% ले वैदेशिक रोजगारी, ०.३ % ले उद्योग तथा १.७% ले अन्य पेशा रहेको बताएका छन् ।

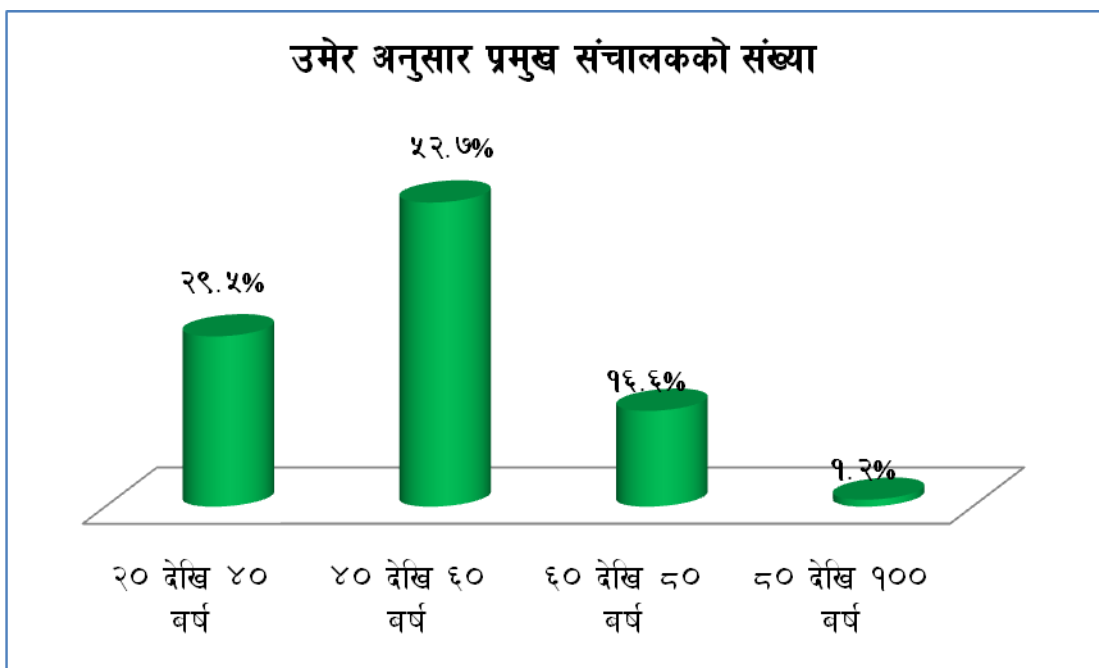
- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने कृषक/व्यावसायीहरूमध्ये ५३.५% सञ्चालकहरूले मुख्य आयको स्रोत चिया खेती नै रहेको बताएको देखिन्छ ।

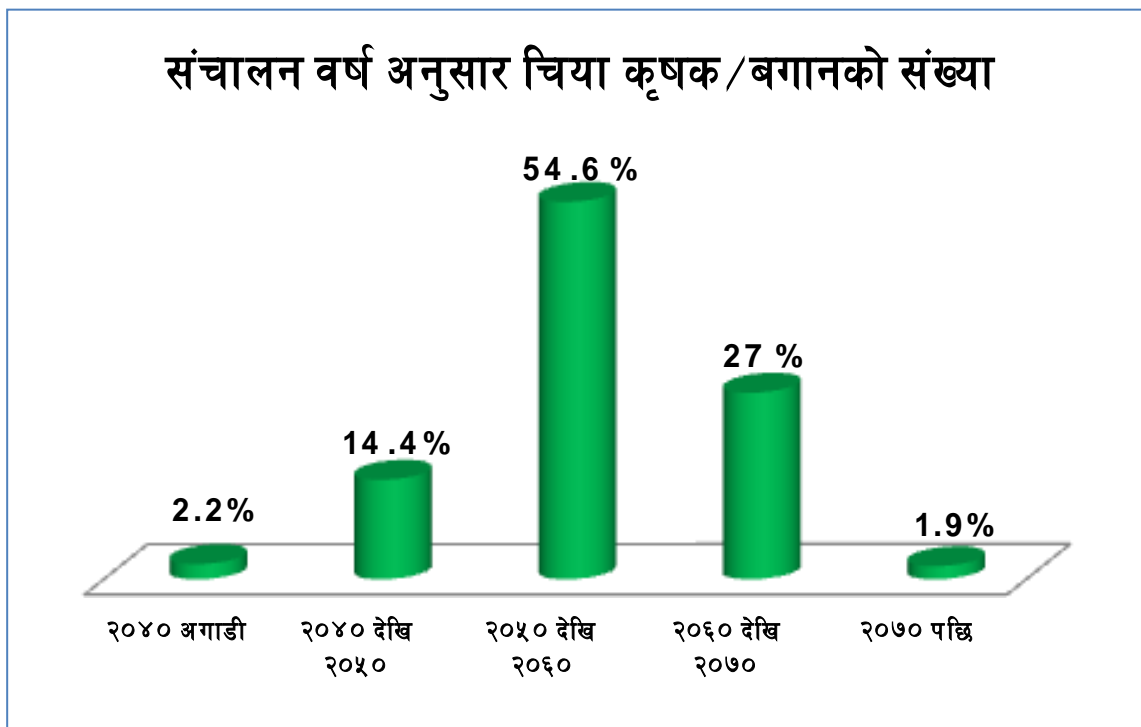
- सर्वेक्षणमा व्यावसायिक चिया खेती गर्ने ३८% सञ्चालकहरूले मात्र आफूलाई जलवायु परिवर्तनको बारेमा थाहा भएको बताएको देखिन्छ।

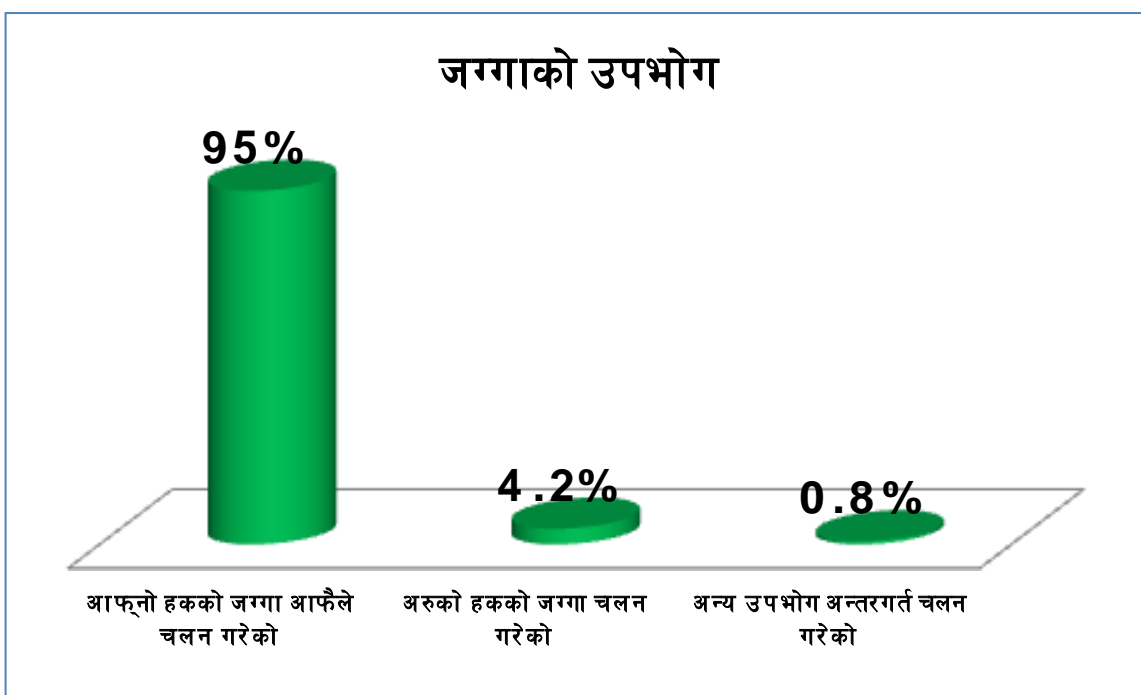
- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने सञ्चालकहरूमध्ये २० वर्ष देखि ४० वर्ष उमेर समूहका २९.५%, ४० वर्ष देखि ६० वर्ष उमेर समूहका ५२.७%, ६० वर्ष देखि ८० वर्ष उमेर समूहका १६.६% र ८० वर्ष देखि १०० वर्ष उमेर समूहका रहेको देखिन्छ।

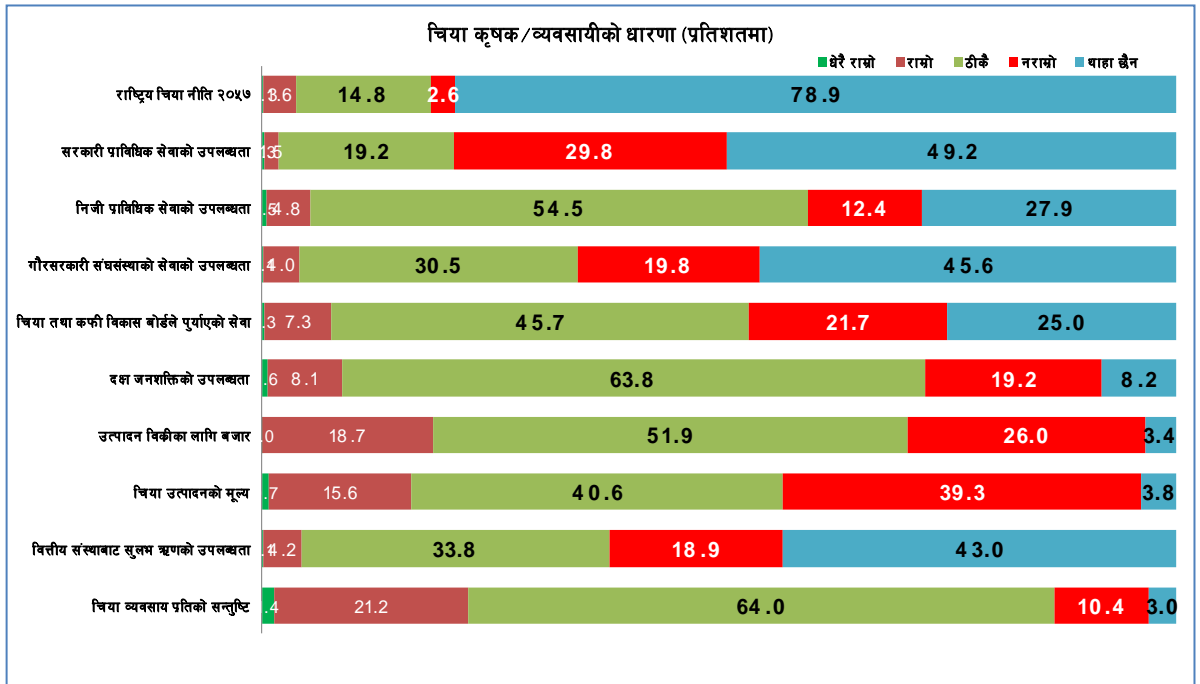
- सर्वेक्षणले चिया खेती वि.स. १९२२ बाट शुरुभई वि.स. २०५० देखि वि.स. २०६० को दशकमा सबैभन्दा बढी ५४.६ % कृषक/व्यावसायी चिया खेतीमा लागेको देखाएको छ ।

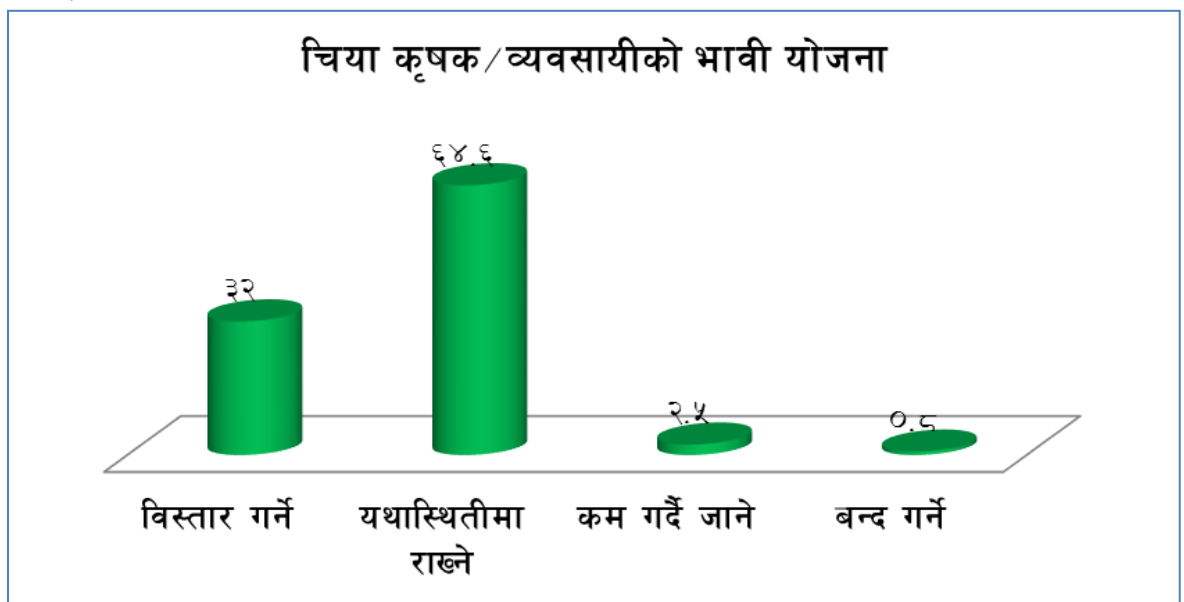
- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने सञ्चालकहरुमध्ये अधिकांश ९५% व्यावसायीहरुले आफ्नै जग्गामा चिया खेती गरेको देखिन्छ ।

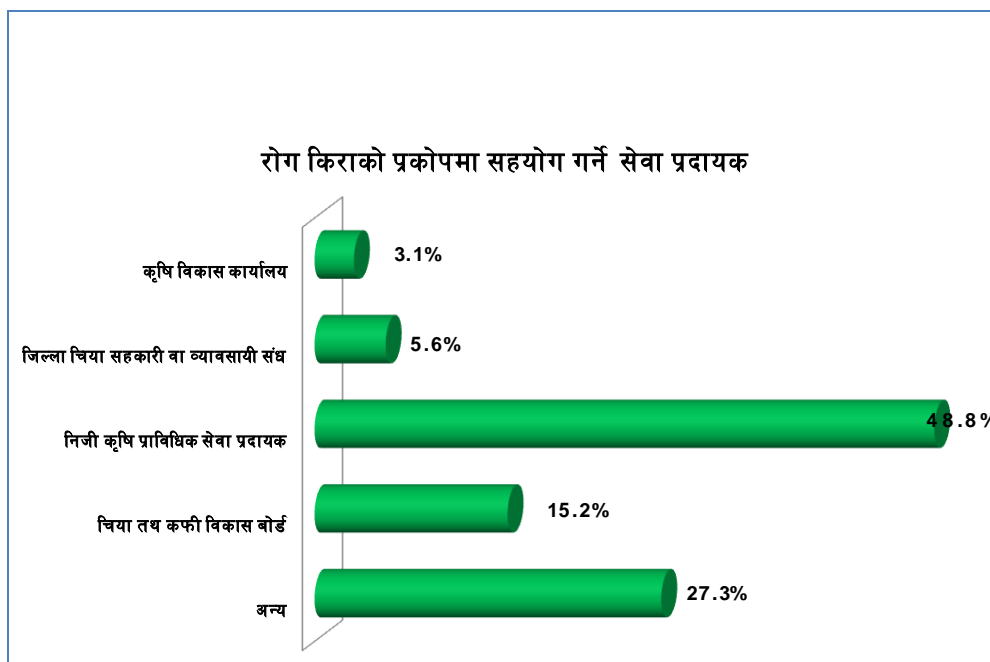
- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने सञ्चालकलाई तपाईं आफ्नो व्यवसाय प्रति सन्तुष्टको हुनुहुन्छ भन्ने प्रश्नमा ६४% व्यवसायीहरूले ठिकै भनेको सर्वेक्षणले देखाएको छ । त्यस्तै, सरकारी प्राविधिकको उपलब्धतामा १९% ले, चिया तथा कफी बोर्डको सेवामा ४५% ले दक्ष कामदारको उपलब्धतामा ६३.८% ले, चियाको मूल्यमा ४०.६% ले, बजारको उपलब्धतामा ५१.९% ठिकै भनेको देखिन्छ ।

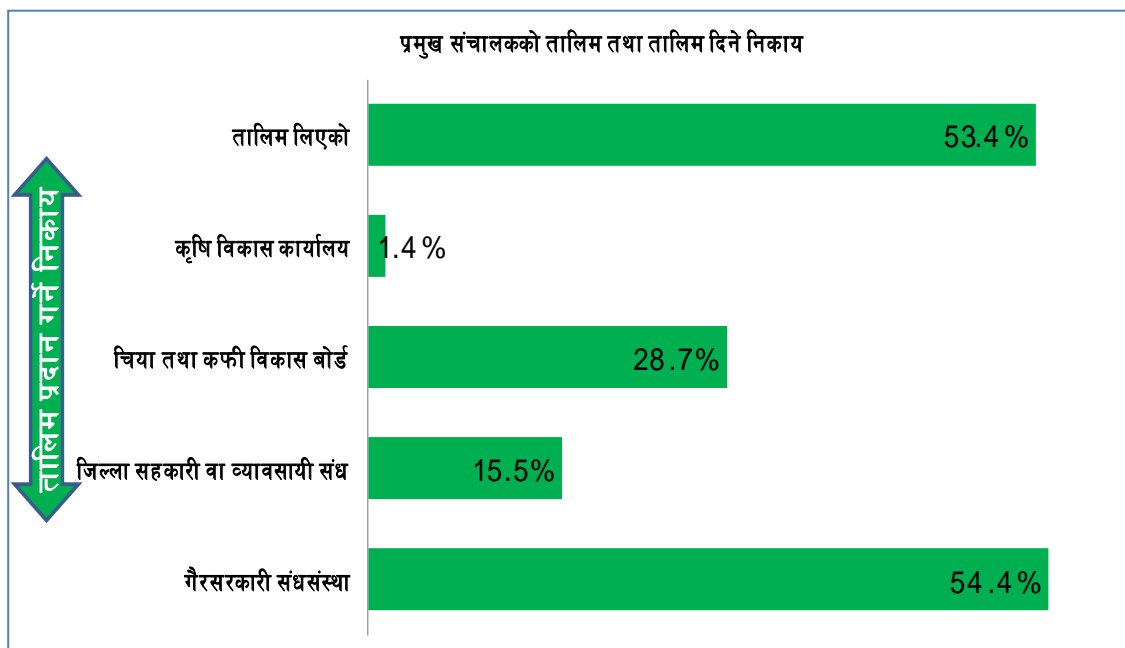
- व्यावसायीलाई आगामी वर्षमा चिया खेतीको लागि के योजना छ भनी सोधिएकोमा ३२% ले विस्तार गर्ने, ६४.४% ले यथास्थितिमा राख्ने, २.५% कम गर्दै जाने र ०.८% ले बन्द गर्ने योजना रहेको विचार व्यक्त गरेको देखिन्छ ।

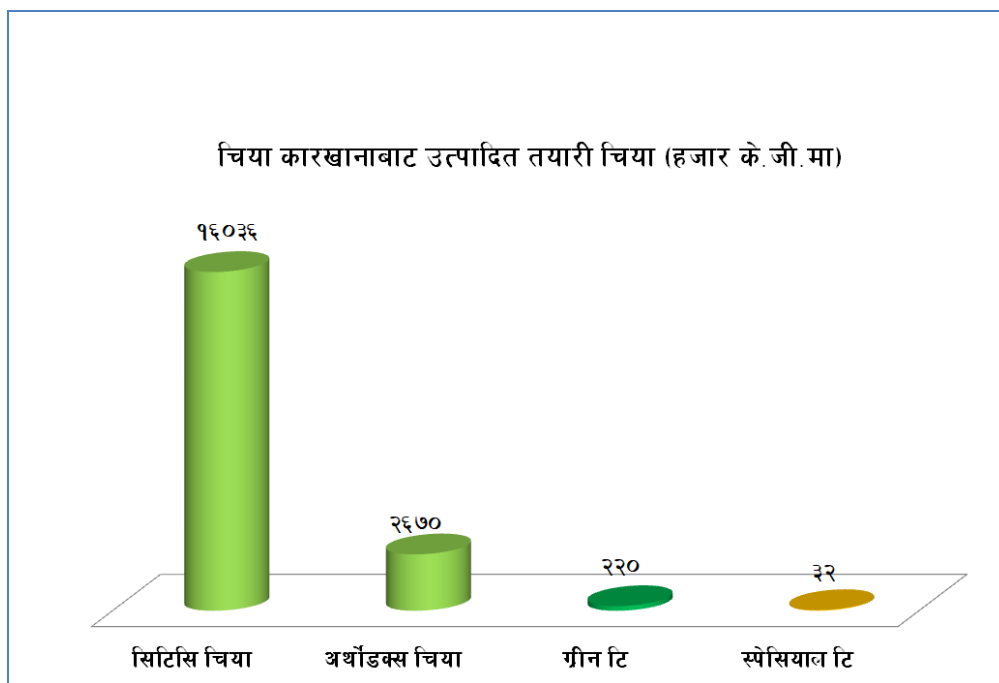
- चिया खेतीमा रोग किराको प्रकोप देखिएको अवस्थामा आवश्यक प्राविधिक सेवा निम्नानुसार संस्थाबाट लिएको देखिन्छ ।

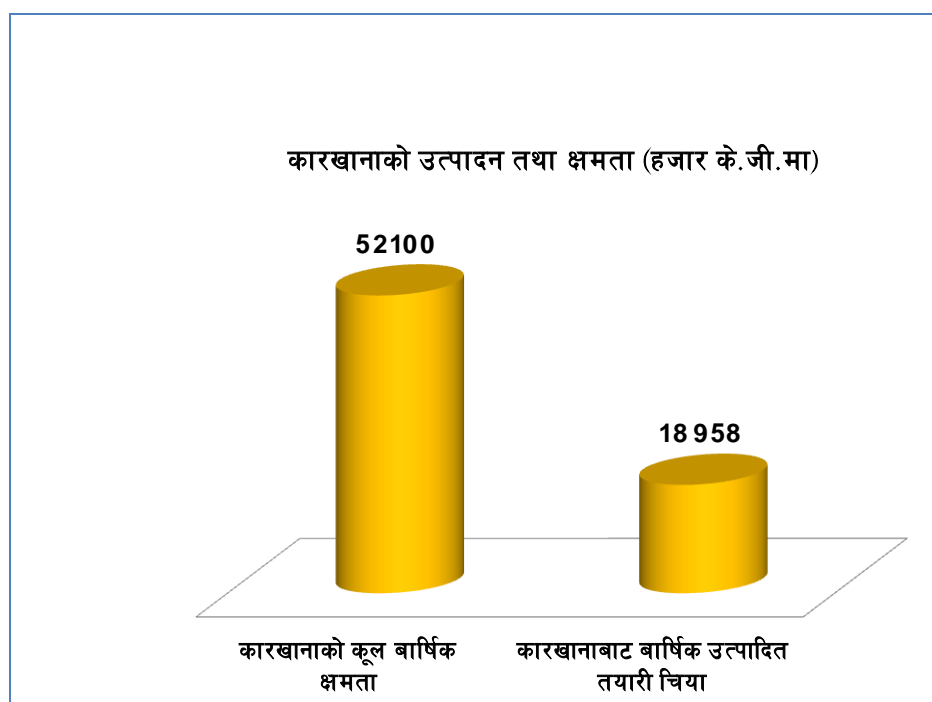
- व्यावसायिक चिया खेती गर्ने प्रमुख सञ्चालकहरूमध्ये ५३.४ प्रतिशतले तालिम लिएको देखिन्छ । प्रमुख सञ्चालकहरूले तालिम लिएको संस्थाको नाम र प्रतिशत निम्नानुसार छ ।

- नेपालमा चिया उद्योगहरूबाट उत्पादित तयारी चिया निम्नानुसार रहको छ ।

- नेपालमा ११३ वटा चिया उद्योगहरू रहेका छन् । उद्योगहरूको क्षमता तथा उत्पादन निम्नानुसार रहेको छ ।

- चिया खेती गर्ने कृषक/व्यवसायीहरूलाई चिया खेती प्रवर्धनका लागि सरकारले गर्नुपर्ने प्रमुखकार्यहरू के के हुन सक्छन भनी सोधिएकोमा प्राप्त प्रमूख १० प्रमुख सुझावहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

- ☞ हरियो पत्तिको उचित मूल्य निर्धारण गर्नुपर्ने
- ☞ हरियो पत्ति बिक्रीको लागि उचित बजारको व्यवस्था गर्नुपर्ने
- ☞ विरुवा, मलखाद, मेसिनरी औजार आदिमा सरकारी अनुदानको व्यवस्था गर्नुपर्ने
- ☞ स्थानियस्तरमा नयाँ प्रविधि तथा गुणस्तरिय प्राविधिक सेवाको सहज उपलब्धता हुनपर्ने
- ☞ चिया खेती व्यवसाय प्रवर्धनका लागि तालिम, अध्ययन भ्रमणको व्यवस्था गरिनुपर्ने
- ☞ सरकारले सहज तथा सहूलियतपूर्ण ऋण उपलब्ध गराउनुपर्ने
- ☞ मलखाद, विषादी, तथा औजार उपकरणको सहज तथा सुलभ उपलब्धता गराउनु पर्ने
- ☞ सरकारले चिया प्रशोधनका लागि स्थानियस्तरमा चिया उद्योगको स्थापना गरिदिनुपर्ने
- ☞ सरकारले अर्गानिक चिया खेतीमा जोड दिनुपर्ने ।
- ☞ चिया खेतीको लागि सिँचाईको सुविधा व्यवस्था गरिदिनु पर्ने ।